

Reactie op artikel van Rutger Bregman op De Correspondent:

<https://decorrespondent.nl/7075/waarom-onze-kinderen-steeds-minder-spelen-en-wij-met-een-burn-out-thuis-zitten/372728439875-a576c09a>

Beste Rutger, In het artikel kaart je een relevant probleem aan: kinderen hebben te weinig tijd om vrij te spelen, ze hebben te weinig vrije tijd. Volgens jou wordt het veroorzaakt door de prestatiedruk en de gerichtheid op geld (winst) die door externe factoren aan hen opgelegd wordt. Door ouders, het onderwijs en door de (neoliberale) maatschappij. Onderwijs is volgens jou alleen nog gericht op cijfer(winst). Kinderen krijgen niet meer de kans in het onderwijs om hun eigen nieuwsgierigheid te volgen bij het leren. Je hebt de werkwijze van Agora bestudeerd, en hebt daarin gezien dat zij kinderen wel de ruimte geven om de eigen nieuwsgierigheid te volgen maar daarbij laten de onderwijsprestaties volgens de huidige eisen aan het onderwijs (medebepaald door de ouders, vervolgoopleidingen en weer die (neoliberale) maatschappij, te wensen over. Je vraagt je af of onderwijs niet meer ruimte zou moeten scheppen voor het volgen van de eigen nieuwsgierigheid (en je neemt aan dat dit nu alleen op Agora gebeurt?) en je wijt dat aan het ontbreken van een (één?) duidelijk doel van onderwijs.

Er is *wel* ruimte om te genereren en exploreren in het onderwijs

Allereerst dank voor de aanzet tot reflectie. Ik bewonder je idealisme, het durven nadenken over grote idealen. Dat die idealen niet meteen gerealiseerd kunnen en hoeven worden, maakt het denken erover niet minder belangrijk en zinvol, dat heb je ook overtuigend laten zien in relatie tot je pleidooi voor het basisinkomen. Je zet mensen/mij aan het denken en dat maakt hen/mij bewust, en dat effect alleen al is relevant voor het nadenken over verbetering en vernieuwing (van de maatschappij, het onderwijs). Hoewel ik de kern van het probleem echt (h)erken, mis ik in de analyse nog wel een aantal elementen of factoren waarvan ik denk dat die eveneens een belangrijke rol spelen. Ik zie dat je in je betoog heel snel van een eerste analyse naar de (beste) oplossing springt, maar ik denk dat het probleem complexer is en de analyse van oorzaken genuanceerder ligt. Ook de aangedragen oplossing (de onderwijsorganisatie volgens Agora) is in mijn optiek iets te eenzijdig en snel. Je vraagt om andere initiatieven die ruimte maken voor spelen. Johannes gaf twee jaar geleden op DC een goed voorbeeld van het exploreren vanuit eigen vragen door leerlingen in het huidige onderwijs: het profielwerkstuk. <https://decorrespondent.nl/2547/het-profielwerkstuk-de-bildung-van-de-21ste-eeuw/134182238355-d374ff3f>

Meer problem finding

Zoals Einstein kennelijk zei: *"We cannot solve our problems with the same thinking we used when we created them."* In een ideale(re) wereld zou ik graag zien dat problem finding - het grondig, genuanceerd en vanuit allerlei verschillende perspectieven zoeken naar wat het probleem nu werkelijk is en welke factoren daarbij een rol zouden kunnen spelen - veel meer tijd zou krijgen voordat een pasklare oplossing wordt aangereikt of van buitenaf of bovenaf voorgeschreven wordt. Tijdens mijn [onderzoek naar creativiteit en leerprocessen](#), leerde ik over problem finding (exploratief gedrag dat voortkomt uit divergent denken, dat is het genereren van vragen en ideeën) en hoe problem finding tot creatievere oplossingen kan leiden. Problem finding en divergent denken kost echter tijd (en dus geld), het kost doorzettingsvermogen, reflectievermogen, voorstellingsvermogen en het lef om onnutte ideeën te bedenken die later juist nuttig kunnen blijken, evenals 'durf' om een compleet andere of ongewone richting in te denken dan de meest voorkomende richting. Het vinden van de juiste vraag is een behoorlijke stap in de richting van mogelijk goede oplossingen. Na het proces van problem finding, kun je gaan oplossen (problem solving). Problem solving wordt in onze maatschappij doorgaans direct ingezet, omdat problem finding te tijdrovend, te complex en te duur is en de tijd daarvoor niet nuttig gevonden wordt. Maar problem solving - zoals je in dit artikel ook lijkt te doen - levert niet altijd de beste oplossingen op of de oplossingen die op de lange termijn ook het beste zijn. Mijn kritische kanttekening bij je artikel is dat je te snel aan problem solving hebt gedaan: één andere onderwijsorganisatie is de oplossing, daardoor krijgen alle leerlingen weer de

ruimte om meer te spelen. Dat lijkt wat voorbarig en het doet ook geen recht aan de complexiteit van de materie. Hoezeer ik ook de bevoegenheid bewonder van kunstenaar Sjef Drummen en zijn team van docenten, en hun lef om het onderwijs te vernieuwen, het is niet de enige of de allerbeste 'oplossing' voor het creëren van meer tijd en echte vrije ruimte om te exploreren in het onderwijs.

Sociale omgevingen en prikkels

Ik mis in je analyse ook de rol die social media, mobiele telefoons en computers spelen in de permanente belasting van kinderen en hun ouders - zowel binnen als buiten het onderwijs. Als docent in het VO vroeg ik afgelopen jaar aan een groep van ca. 20 4vwo leerlingen (geen representatieve steekproef maar wel informatief) hoeveel uur zij zelf dachten dat zij 'online' waren (voor games, snapchatten, appen, youtuben etc). Ze gaven aan: gemiddeld 5 à 6 uur per dag. Volgens hen een zeer voorzichtige inschatting (ze dachten eigenlijk dat het meer was en werden zich op dat moment zichtbaar bewust dat het gevoel van drukte niet alleen aan het huiswerk lag). Mijn vraag kwam voort uit het observeren van hun gedrag: ik zag en zie hen onophoudelijk en intens gefocust - ook in de pauzes - op hun mobiele telefoons. Johannes heeft daarover een interessante reeks artikelen geschreven en er heeft een genuanceerde discussie plaatsgevonden daarover op DC: <https://decorrespondent.nl/4688/dit-leerden-mijn-leerlingen-en-ik-van-een-week-zonder-mobieltje-op-school/246975395920-d08f4de8>. In het artikel uit het NRC dat je aanhaalt, lees je ook dat de leerling die je citeert over de door hem ervaren druk, zelf aangeeft dat het voortkomt uit zowel hoge prestaties willen leveren maar ook door de sociale omgeving waarin daarover continu uitgewisseld wordt. In NRC werd recent ook een leerling geportretteerd die aangaf dat cijfers die leerlingen behalen, continu door hen door-geappt worden. Sinds de invoering van magister is de focus van ouders, leerlingen en schooldirecties op de cijfers veel sterker georiënteerd geraakt dan voorheen. Dus ja de prestatiedruk die leerlingen van nu ervaren, is ongetwijfeld groot, maar komt dat nu voort uit de externe prikkels van het apparaat (aangedreven door financiële/economische motieven van de producenten of hun aandeelhouders)? Of uit sociale wenselijkheid/erkenning/angst om er niet bij te horen? Of door de gevoelde drang gericht op afleiding en verstrooiing? Misschien is de scheidslijn tussen extern en intern of tussen deze verschillende factoren niet eens zo goed te maken. Maar als docent moet je er wel mee om gaan.

Default mode in de verdrukking door digitale tools en omgeving?

Dat ruimte om te spelen, je nieuwsgierigheid te volgen, te dagdromen, mijmeren en je te vervelen, nuttig is voor de ontwikkeling van reflectievermogen, sociale vaardigheden (inlevingsvermogen, morele ontwikkeling) en de creativiteit (verbeeldingsvermogen) van kinderen en jongeren, bleek onder meer uit het onderzoek van [Immordino-Yang, Christodoulou & Singh](#). (2012). *Rest Is Not Idleness. Implications of the Brain's Default Mode for Human Development and Education*. Daarmee is niet gezegd dat het creëren van tijd en ruimte hiervoor, het enige of belangrijkste doel voor onderwijs zou moeten zijn. Ook de vrije tijd die kinderen met een 40 urige werkweek (schooltijd inclusief huiswerk) hebben, maakt daarvan in belangrijke mate onderdeel uit en speelt daarin een rol. Als de echt vrije vrije tijd zo belangrijk is, en als kinderen zelf aangeven die tijd te missen, waarom nemen zij die tijd dan niet? Het complete en pasklare antwoord daarop weet ik niet. Ik vermoed wel dat het onder meer te maken kan hebben met een stevige sociale druk die zij ervaren en die door social media/mobiele telefoons veel sterker en meer alom aanwezig is geworden dan voorheen en waaraan zij zich daarom niet zomaar meer aan menen te kunnen onttrekken (uit angst om iets gemist te hebben en er niet meer bij te horen). Wanneer leerlingen hun mobiel uit moeten zetten in de les en bij creatieve opdrachten bijvoorbeeld helemaal vrij ideeën mogen genereren, dan vinden veel leerlingen dat omschakelen wel moeilijk. Zij willen ook geen tijd verkwisten aan onnuttige dingen (of vakken) en staan daardoor niet altijd open voor het nieuwe, andere of onbekende (belangrijk voor het exploreren). Mogelijk zijn zij als digital natives al zo getraind om op een bepaalde manier te handelen en te denken, dat het moeilijker is om daarvan los te komen? (Zie de bewering over de motorische vaardigheid die afgenomen is in het artikel in NRC van gisteren: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/07/17/jaren-bezig-met-het-a-diploma-11993022-a1566846>).

Misschien is hun blik te eenzijdig gefocust geraakt door hun omgeving, maar kan een verandering in onderwijsorganisatie dat veranderen zoals je aan de hand van Agora lijkt te suggereren? Meer tijd in het curriculum voor filosofie, maatschappijleer, geschiedenis, kunst en sport lijken mij net zo belangrijk voor het ontwikkelen van een brede blik en voor de persoonlijke vorming en de sociale ontwikkeling als het creëren van organisatorische mogelijkheden voor individueel/gepersonaliseerd leren.

Wat zijn de kernvragen? Welke factoren spelen een rol?

De grote vragen zijn denk ik: Waardoor komt het precies dat kinderen zo weinig vrije vrije tijd ervaren (of hebben?) om te spelen (= exploreren, niet gamen)? Wordt dat uitsluitend door de organisatievorm van het reguliere onderwijs veroorzaakt zoals je lijkt te veronderstellen (verwijzing naar Agora in je artikel)? Levert een dergelijke onderwijsorganisatie (meer gepersonaliseerd) onderwijs een betere maatschappij of betere wereld op? Johannes is niet de enige die kritische kanttekeningen plaatst daarbij, de onderwijsraad deed dat recent ook. Zie:

<https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2017/de-leerling-centraal/item7566>

Erkennen dat onderwijs ook maatschappelijke belangen dient, wil niet zeggen dat die maatschappelijke belangen nu uitsluitend financieel of economisch georiënteerd zijn. De vraag is dus in hoeverre de organisatie van onderwijs bepaald wordt door financialisering en economisering vanwege de (onze?) maatschappelijke focus op geld, economie? Waarom is rust, regelmaat en reinheid van oudsher een goede conditie gebleken voor onderwijsleerprocessen? Wat is de impact van andere doelen (zorg, ontwikkeling, milieu, ontplooiing) en van andere werelden (ouders, culturele werelden, religie, sport, spel) op het onderwijs? Wat is de impact van opvoedkundige opvattingen en morele overtuigingen van ouders op de huidige koers van het onderwijs? Wat is de impact van snelle behoeftebevrediging in de consumptiemaatschappij op het willen en kunnen omgaan met lange termijn doelen en omgaan met tegenslagen in leerprocessen? Wat zijn de gevolgen van een omgeving waarin consumenten centraal staat op het productieve leren door leerlingen? Als docent probeer ik iedere les opnieuw, om leerlingen te laten ervaren wat leren belangrijk, interessant maar ook soms moeilijk maakt en hen de kans te geven om te leren vanuit hun eigen interesses (intentioneel leren) maar ik probeer hen ook open te leren staan voor het nieuwe, het andere, het onbekende (incidenteel leren). Dat is inderdaad hard werken voor hen en het is ook nog moeilijk, soms leuk en soms saai en weerbarstig.

Erken de rol van de professional in het onderwijs: de docent

En het is ook keihard werken voor de docent met structureel overwerken en daarom weinig vrije tijd (zie NRC vandaag: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/07/17/idee-minder-overwerk-meer-banen-12130463-a1566998>). Met de waardering van leerlingen en studenten voor wat zij geleerd hebben en hoe; met de waardering en erkenning door ouders van mijn rol als expert in onderwijsleerprocessen en mijn rol als pedagoog; met de erkenning van mijn professionaliteit en waardering door de leiding en vervolgoledingen en met de erkenning door de maatschappij (en journalisten) van mijn deskundigheid als docent, ben ik steeds opnieuw weer bereid geweest mijn vrije vrije tijd op te offeren voor het grotere doel: elke dag verder werken aan (en zoeken naar) nog beter onderwijs voor nog meer leerlingen. Keihard en vaak te hard werken omdat het zo belangrijk is voor de leerling en de student en de maatschappij waarvoor je het doet. Maar dat vraagt wel van leerlingen, ouders en andere betrokkenen om te erkennen dat het een complex, tijdrovend, arbeidsintensief proces is waarin je alleen echt iets kunt veranderen als je samen werkt aan beter onderwijs.

Wat zijn de doelen van onderwijs?

Die hangen af van wat onze visie is op wat een goede wereld, goed leven en een goede toekomst (waarden, denkbeelden) is. Goed onderwijs is volgens mij ontzettend belangrijk voor de toekomst van iedere kind om een goed leven te kunnen leiden (doelen te leren hebben in het leven, een

betekenisvolle bijdrage te willen en kunnen leveren aan een goed leven van anderen; zichzelf waardevol en nuttig te kunnen voelen in de maatschappij; vrije tijd op een zinvolle manier in te kunnen vullen), om zichzelf te kunnen ontwikkelen (nieuwe wegen te leren bewandelen met vallen en opstaan, leren om te gaan met wat je goed kunt en nog niet), kennis en vaardigheden te ontwikkelen die essentieel zijn om te overleven (taal en communiceren, rekenen, wetenschap, cultuur, kritisch denken, creativiteit), te leren over beroepen en vervolgoopleidingen, te leren over de maatschappij en over de wereld in verleden, heden en toekomst. Goed onderwijs is belangrijk voor de maatschappij omdat kennis, vaardigheden en attitudes daardoor behouden worden die we als maatschappij belangrijk vinden, en goed onderwijs zorgt ervoor dat nieuwe kennis, vaardigheden en attitudes verder ontwikkeld worden. De dialoog daarover moeten we juist in een tijd waarin zoveel verandert - zie de laatste aflevering van The Mind of the Universe <https://www.vpro.nl/programmas/the-mind-of-the-universe/kijk/afleveringen/2017/verbinder.html> - blijven voeren. Dank daarom voor het aanzetten tot de dialoog daarover.

Marie-Thérèse van de Kamp

Docent VO, vakdidacticus WO, promovenda creativiteit en leerprocessen.